

els
nostres
autors 33

Marco
Polo

Els viatges de Marco Polo

Versió de
Salvador Vendrell i
Francesc Capelino

bromera

EUROPA EN ELS SEGLES XII I XIII

*1.1. Les transformacions socioeconòmiques
de l'Europa Occidental*

Lluny d'acabar-se el món a l'any mil, tal i com ho preveïen les profecies *millenaristes*, el segle XI suposà per a l'Europa Occidental un canvi de tendència de llarg abast, durant el qual aparegueren i prengueren força una sèrie de factors que provocarien un seguit de transformacions, les quals portarien a la fi de l'edat mitjana i als llindars del renaixement.

El segle XI suposà la fi de les grans invasions que havien assotat Europa els segles precedents. Els normands i el hongaresos deixaren de constituir l'amenaça constant que havien estat durant tot el segle X. Els normands acabaren integrant-se en l'estructura feudal, constituïren els seus propis estats (Anglaterra, Normandia, Sicília), i esdevingueren destres navegants i comerciants que mantenien oberta la ruta marítima que, vorejant la costa Atlàntica d'Europa, unia la Mar Bàltica amb la Mediterrània. Els hongaresos, que foren aturats per l'emperador alemany Otó I, en la batalla de Lech (955), acabaren asentant-se definitivament en les planures al sud dels Carpats, on constituïren un regne cristianitzat que servia de mur de contenció davant l'empenta d'altres pobles eslaus procedents de les planures russes. D'altra banda, l'imperi islàmic es debatia en una permanent crisi interna que el fragmentava i l'afeblia. Semblava que els àrabs havien esgotat el potencial expansionista que els havia portat, des del segle VII, a formar un immens imperi que s'estenia des del nord de l'Índia, fins a la Península Ibèrica, ocupant tota l'Àsia Menor i el Nord d'Àfrica. A partir d'aquell moment, també l'imperi àrab hauria de fer front als

embats dels pobles turcs que, procedents de les estepes del centre d'Àsia, amenaçaven envair-los.

Lentament l'estructura feudal de l'Europa Occidental experimentà un procés de consolidació paral·lel al gradual enfortiment del poder reial. D'aquesta forma es configuraren estats monàrquics cada cop més coherentment estructurats i organitzats, que anaven definint-se en unitats polítiques diferenciades les unes de les altres. L'augment del poder dels reis va possibilitar la pacificació interior d'aquesta part d'Europa i, en gran mesura, la desaparició de les constants lluites internes entre senyors feudals: s'encetava així un llarg període, conegut amb el nom de *La pau de Déu*, que va durar tot el segle XII i bona part del XIII.

a) L'increment agrícola i demogràfic

En aquestes circumstàncies es produïren un conjunt de canvis demogràfics, econòmics i socials que transformarien profundament Europa. En la base d'aquestes transformacions es trobava «un conjunt de progressos agrícoles als quals, no sense exageració, s'ha donat el nom de *revolució agrícola*. El progrés en les ferramentes (arada amb rodes, eines de ferro) i en els mètodes de conreu (rotació triennal), a la vegada que el creixement de les superfícies conreades, i l'augment de la força de treball animal (el bou és reemplaçat pel cavall; nous sistemes d'enganxar els animals)», innovacions en les tècniques agrícoles a les quals caldria afegir l'ús del fem dels animals per a adobar la terra, el drenatge de les terres pantanoses, l'augment del nombre dels molins d'aigua i la difusió dels molins de vent, etc. que van provocar, tot plegat, un augment de la productivitat de la terra, una major diversificació dels conreus i una millora en la quantitat i en la qualitat dels règims alimentaris.¹

Les persones veieren incrementada la seua resistència a les malalties i la seua esperança de vida, augmentaren el nombre de matrimonis i de naixements, al mateix temps que minvava la mortalitat. En conseqüència la població experimentà un creixement lent, però constant: al començament del mil·lenni Europa

1. Le Goff, Jacques: *La baja edad media*, Madrid 1980. pàg. 26.

tenia al voltant de 42 milions d'habitants, l'any 1100 ja comptava amb 48 milions, per a tenir-ne 61 milions el 1200. A meitat del segle XIII, quan Marco Polo inicia el seu viatge cap a l'Orient, Europa estava poblada amb vora 70 milions de persones, tendència que només s'estroncava a partir de l'any 1348, quan es produí la gran epidèmia de pesta negra. La pressió demogràfica va expandir les àrees poblades, els nuclis de població es feren més grans i se'n crearen de nous, començaren a ser habitats indrets fins aleshores deserts, i a colonitzar-se les terres a l'est del riu Elba.

b) Reparició del comerç i el creixement de les ciutats

Tanmateix, les conseqüències d'aquestes millores agrícoles no van ser només de tipus demogràfic. Cal, també, assenyalar la reactivació del comerç i el ressorgiment de les ciutats. Des de la fi de l'Imperi Romà (segle V), l'economia va experimentar un imparable procés de *ruralització*: l'activitat comercial i, per tant, l'artesanal van decreixer fins quasi desaparèixer. Les ciutats, estretament lligades a aquestes activitats econòmiques, van anar buidant-se. Algunes ciutats italianes, que durant l'imperi havien estat populoses i força actives, van patir aquest despolament fins quedar reduïdes a llogarets amb uns pocs centenars d'habitants. Durant tota l'alta edat mitjana, la població va viure disseminada pel camp, ocupada en el conreu de la terra, i només es concentrava dintre de les muralles dels castells, que constituïen el centre dels senyorius.

Tancat sobre ell mateix, el *senyoriu* era la unitat econòmica del món feudal, necessàriament *autosuficient*, que havia de produir tot el que necessitava. La baixa productivitat agrària i els impostos feudals feien que els camperols consumiren tot allò que els quedava, i encara no en tenien prou per a malviure, sempre passant gana. Només els *senyors*, els nobles, disposaven de sobrants per a comprar productes superflus, però els ocupaven gairebé tots a mantenir un exèrcit particular que garantira el seu poder davant els seus vassalls i els altres senyors. Els quincallers que s'atrevien a anar pels camins, de castell en castell, venent les escasses mercaderies existents, havien d'afrontar riscos que posaven en perill les seues vides o els feien perdre els seus béns i

diners. Així les coses, és fàcil imaginar que el comerç fora gairebé inexistent, limitant-se a l'intercanvi de productes bàsicament agrícoles entre senyorius propers, o de productes de luxe que només els nobles podien comprar.

L'augment de la productivitat agrària i de la seguretat, proporcionada per alguns senyors feudals i per l'enfortiment del poder reial, van canviar gradualment aquesta situació. L'augment de l'*excedent* va permetre un increment de la demanda d'aquells productes que no es produïen dintre del senyoriu, molts d'ells artesans (teixits, vestits, eines de ferro, calçat de cuir, armadures, armes, etc.). En un primer moment, eren els nobles els únics que tenien possibilitats de comprar aquests productes, però amb el pas del temps camperols enriquits es van sumar a la demanda. D'aquesta forma l'activitat comercial anava fent-se més intensa, més homes es dedicaven a ella i els guanys creixien. En conseqüència, als comerciants els eixia a compte anar cada vegada més lluny a buscar productes amb els quals satisfer aquesta creixent demanda.

De l'intercanvi comarcal de productes es passà a l'intercanvi entre regions, i després entre països i continents. Les rutes comercials anaren dibuixant una xarxa que posava en contacte, tant per mar com per terra, contrades i ciutats llunyanes. El nord de Rússia i Escandinàvia amb la península Ibèrica, els Països Baixos amb el nord d'Itàlia passant per la regió francesa de la Xampanya, el nord d'Àfrica amb el sud d'Europa, l'Oest de la Mediterrània amb l'Àsia Menor. El nombre i la quantitat de productes que circulaven per aquestes rutes augmentava de dia en dia, als bàsics i tradicionals se'n sumaven altres de nous i de luxe (seda, brocats, marfil, porcellana, espècies, perles, pedres precioses, colorants, etc.), procedents de regions llunyanes, on els comerciants europeus havien d'arriscar-se a anar per portar-los, productes escassos i estranys, que es venien a alts preus als mercats i a les fires que anaven sorgint per tot arreu, proporcionant sucosos beneficis. Els guanys que s'aconseguien justificaven, de vegades, patir els perills. D'aquesta forma l'economia europea, encara bàsicament agrària, va desenvolupar el comerç i l'artesania com a activitats econòmiques de gran importància. I, amb el seu desenvolupament, aquells que es dedicaven a aquestes activitats, anaven pujant en riquesa i consideració social, i

esdevenien una classe social cada vegada més influent i poderosa, que dominava políticament els seus indrets naturals de residència: *les ciutats*.

Paral·lelament a aquest procés, es produí el ressorgiment i el creixement de les ciutats. Els nuclis de població situats en les cruïlles dels camins, per on passaven els comerciants, els *burgs* dels castells on acudien periòdicament els camperols a pagar els impostos feudals i comprar aquells productes que necessitaven o a vendre una part de la collita, les poblacions que estaven a vora dels rius navegables o en els ports de mar, van atraure l'excés de població del camp que el creixement demogràfic estava generant. Tots ells augmentaren de grandària de forma ràpida i incessant, i canviaven la seua fesomia fins a esdevenir ciutats riques i molt poblades.

Una part d'aquestes ciutats ja existien des de l'antiguitat, però havien portat un vida llargorosa durant l'alta edat mitjana. Moltes altres foren creades de bell nou a partir del segle XI. Tant les unes com les altres experimentaren una etapa de creixement ininterromput en els segles següents, gràcies al desenvolupament de l'artesania i el comerç.

c) El predomini comercial de Gènova i Venècia

Van ser les ciutats del nord d'Itàlia (Pisa, Milà, Torí, Bolonya, Florència) les que van gaudir d'una època de major esplendor. Per damunt d'elles Gènova i Venècia, situades a vora la mar, esdevindrien autèntiques potències europees. La base real del seu poder va ser el monopoli que, de fet, van exercir sobre el comerç de la Mediterrània. Els seus vaixells anaven del nord al sud i de l'est a l'oest d'aquesta mar, transportant i redistribuint tot allò que produïen els països riberencs. Molt especialment la seda, les espècies, els perfums, les pedres precioses, el marfil, els colorants, etc. procedents de l'Extrem Orient, i que arribaven a la Mediterrània per la *ruta de la seda* (travessant el centre del continent asiàtic des de la Xina fins a l'Àsia Menor), o per la *ruta de l'Índic* (vorejant la costa sud d'aquell continent fins al Golf Pèrsic o Egipte). Homes, costums, religions i cultures, es posaven en contacte a través d'aquesta xarxa de rutes comercials.

Fruit d'aquesta hegemonia comercial, Venècia i Gènova tenien *consolats*, amb estatus jurídic propi, en les ciutats més importants de la costa mediterrània (Alger, Tunísia, Trípoli, Palerm, Alexandria, Damasc, Antioquia, Constantinoble, Nàpols, Marsella, Barcelona, etc.), i els seus mercaders gaudien d'una consideració i privilegis especials. Els seus ambaixadors eren rebuts i escoltats per prínceps, reis, emperadors o sultans, com a representants de grans potències. De fet, aquestes dues ciutats italianes van esdevenir el factor clau de l'economia i la política de l'àrea mediterrània, durant el llarg període que va del segle XI al XV, allò que hom coneix com la baixa edat mitjana.

1.2. *Les innovacions culturals*

És comú referir-se a l'edat mitjana com l'*edat obscura*. I aquesta denominació és deguda al fet que les invasions germàniques del segle V van suposar el trencament amb la tradició cultural grecoromana pròpia de l'Imperi Romà. Es pot afirmar que durant molts segles, Europa va experimentar un veritable retrocés cultural. Només l'activitat dels monestirs, on es guardaven i copiaven pacientment llibres antics, va conservar una part important del llegat cultural clàssic.

La reactivació econòmica i el ressorgiment de les ciutats, que es produí a partir del segle XI, havien de tenir necessàriament repercussions en el camp de la cultura. Simultàniament, els contactes cada vegada més freqüents amb la cultura islàmica, bizantina i jueva van permetre el redescobriment d'aspectes filosòfics, jurídics i científics ignorats fins aleshores, que acabarien configurant els trets bàsics de la cultura europea occidental.

Aquest despertar intel·lectual, els orígens del qual els historiadors van situant en el segle XII, es va sustentar sobre quatre fenòmens: el trasllat dels centres d'activitat cultural del camp a les ciutats, els contactes amb altres cultures, el descobriment i difusió de l'aristotelisme, i l'activitat docent dels ordes mendicants (franciscans i dominics).

a) La creació de les universitats

El dinamisme de les ciutats i la consolidació de grups socials urbans que fonamentaven la seua riquesa no en la propietat de la terra o els drets feudals, sinó en l'esforç personal i en la seua capacitat per a les activitats lucratives (manufacteres, comercials o financeres), crearen noves actituds i mentalitats.

Les inquietuds dels grups socials urbans demanaven un tipus de coneixements i de cultura diferent d'aquells que, fins aleshores, predominaven. Les escoles episcopals, com les de París, Chartres, Orleans, etc., o municipals, com les de Bolonya, Pavia, Salern o Ràvena, etc., es crearien durant els segles XI i XII, per tal de satisfer aquesta demanda. Els estudiants, de procedència social cada vegada més diversa, que acudien a elles augmentava incessantment, alhora que s'obrien pas noves preocupacions intel·lectuals (el dret, la medicina, les arts liberals, etc.), i nous mètodes de raonament i ensenyament (la dialèctica i la lògica aristotèlica) que substituïen els antics.

L'aparició de les primeres universitats a finals del segle XII, i la seua proliferació per tota l'Europa Occidental al llarg del segle XIII, va ser la conseqüència lògica de l'evolució de les escoles urbanes. Sorgides com a corporacions d'estudiants i mestres (*Universitas magistrorum et scholarum*), que lluitaven contra la tutela episcopal, prompte escaparien al seu control, i aconseguirien privilegis reials i la protecció directa del papa, que veia en elles un instrument per a enfortir el seu poder i per a lluitar contra les heretgies. La primera escola que es transformaria en universitat va ser la de Bolonya (1188), però seria la de París (1213) la primera a obtenir el reconeixement i la protecció directa del papa Innocenci III. A aquestes seguirien les d'Oxford (1214), Salamanca (1215), Montpeller (1220), Pàdua (1222), Nàpols (1224), Salern (1231), Roma (1244), València (1245), etc. El llatí era la llengua en la qual s'ensenyava, i era comú a totes elles l'anomenat mètode escolàstic. Encara que totes estaven organitzades en quatre facultats (Teologia, Dret, Medicina, i Arts liberals), algunes universitats assoliren fama en alguna d'elles. Així París era famosa pels estudis de Teologia, Bolonya en Dret, i Salern en Medicina.

b) La difusió de l'aristotelisme

Paral·lelament al desenvolupament de les escoles urbanes i de les universitats, es va produir el descobriment i la difusió de molts aspectes del pensament clàssic antic, en especial de l'*aristotelisme*, la qual cosa va suposar un trencament respecte al pensament *platònic* i *patrístic* que va dominar la cultura durant l'alta edat mitjana. Açò va ser possible gràcies a l'augment dels contactes amb el món musulmà i bizantí, propiciat per la intensificació de l'activitat comercial i pel fenomen històric de les successives *croades*.

L'intercanvi cultural ja era freqüent, des de feia temps, en les zones fronteres del cristianisme i l'islam, on es va desenvolupar una important tasca de traducció entre el llatí, l'àrab i l'hebreu. En la Península Ibèrica (Toledo) i a Sicília, treballaren Aberlard de Bath, Henricus Aristipus, Robert de Chester, Domingo Gundisalvo, Gerard de Cremona, etc., els quals traduïren al llatí les obres d'Aristòtil, i les dels seus comentaristes àrabs (Avicena i Averroes) i jueus (Maimònides). Mitjançant aquestes traduccions es van poder conèixer a l'Europa Occidental el pensament aristotèlic i altres obres més directament científiques com les d'Euclides, Galé, Hipòcrates, Arquímedes, etc. i de molts altres pensadors jueus i musulmans. D'aquesta forma, els coneixements de física, matemàtiques i medicina de l'època es van ampliar, a més de donar-se a conèixer una gran quantitat d'invents tècnics d'aplicació pràctica com la pólvora o el paper, o la brúixola.²

c) Els ordes mendicants

La difusió de l'aristotelisme va anar estretament lligada a l'activitat docent dels recentment apareguts *ordes mendicants*, en concret dels *dominics* i *franciscans*. Els papes van veure en elles l'instrument escaient per a enfortir el seu poder davant

2. Dues bones síntesis d'aquestes transformacions culturals, filosòfiques i científiques, es troben a: Bernal, J.D. : *Historia social de la ciencia*, t. I, Barcelona 1979, pp. 239-279; i Beaujouan, G.: «La ciencia en el Occidente medieval cristiano», dins Taton. R.: *La ciencia antigua y medieval*, vol. 1, Barcelona 1985, pp. 624-696.

l'autoritat feudalitzant dels arquebisbes i dels priors dels grans ordes monàstics, que, de seguit, el desafiaven.

Honorí III va posar sota la seua protecció tant els dominics (1217), com els franciscans (1223), a canvi els va exigir vots d'obediència directa al papa. A diferència dels ordes monàstics, especialment els benedictins, aïllats en el camp i posseïdors de gran quantitat de riqueses, els ordes mendicants van ubicar els seus convents en les ciutats mostrant una diferent sensibilitat davant els nous problemes i necessitats evangèliques que es plantejaven amb el fenomen urbà.

En predicar la necessitat de la pobresa s'acostaven a les preocupacions dels grups socials més desfavorits de les ciutats, i es veien obligats a preparar-se intel·lectualment per tal de donar resposta i controlar les noves inquietuds culturals que estaven desenvolupant-se. En les escoles i universitats es respirava una certa llibertat de pensament, i fermentaven corrents filosòfics i interpretacions doctrinals que, si no eren controlats, fàcilment podien esdevenir heretgies. Per aquesta raó, franciscans i dominics, van donar una gran importància a l'estudi en la formació dels seus membres. Gràcies a la seua preparació intel·lectual, n'hi hagué molts que van ser professors en les universitats més famoses de l'època i, amb la protecció del papa, aconseguirien controlar-ne moltes, i exercir-hi els càrrecs més rellevants.

Sempre atents als nous corrents de pensament, com l'aristotelisme, ajudarien a difondre'ls mitjançant l'activitat docent i les obres escrites. Especial importància tenien les *Summae*, en les quals un mestre intentava recopilar i exposar tots els seus coneixements. Les més influents van ser les *Summa Theologica* dels dominics Albert Magne (1193-1280) i Tomàs d'Aquino (1225-1274), on tractaven de conciliar l'ensenyament tradicional de l'Església i les Escriptures amb el pensament aristotèlic. Igualment important va ser l'anomenada escola franciscana de París, en què va destacar l'obra intel·lectual de sant Bonaventura, o l'activitat dels franciscans d'Oxford, on van reeixir Robert Grosseteste, amb els seus estudis de matemàtiques, astronomia i física, o el seu deixeble Roger Bacon (1210-1292), preocupat pel paper de l'observació i l'experimentació en les ciències. Tots dos posarien les primeres bases de la ciència moderna.

1.3. Els coneixements geogràfics

Els europeus dels segles XII i XIII no tenien una imatge geogràfica clara del món conegut, i aquest es reduïa fonamentalment a les terres que envoltaven la Mar Mediterrània (Europa, Àfrica del Nord i l'Àsia Menor), si més no el món de l'antic Imperi Romà.³ El progressiu descobriment de la cultura clàssica va permetre accedir als coneixements geogràfics de l'antiguitat, exposats en les obres d'Erastòtenes, Hiparc, Ptolomeu, etc., amb totes les seues limitacions. Els àrabs, que van contribuir a aquest descobriment de la cultura grecoromana, van afegir alguns coneixements, aportant les descripcions dels nombrosos viatgers àrabs que creuaven, d'una banda a l'altra, el món musulmà, que s'estenia des de la Península Ibèrica, pel nord d'Àfrica i l'Àsia Menor, fins al nord de l'Índia.

La conquesta de Palestina i Síria pels croats, durant el segle XII, suposaria el recomençament dels contactes directes amb les cultures orientals. Tanmateix, l'enemistat secular entre el món cristià i el món musulmà, agreujada per l'amenaça dels turcs seljúcides i de l'ofensiva cristiana de les croades, entrebancava la comunicació i difusió d'aquests coneixements. Només els italians, en permanent contacte amb el món islàmic, tenien un millor accés als coneixements d'aquestes aportacions i tenien notícies de terres llunyanes.

En tot cas, Europa es trobava aïllada de la resta del món: al nord pels gels polars, a l'oest per l'oceà Atlàntic, a l'est per les immenses i fredes estepes russes poblades pels eslaus i cosacs, al sud per l'hostil imperi islàmic. Tampoc l'Europa feudal, tanca da sobre ella mateixa, mostrava gran interès a ampliar els seus horitzons. El ressorgiment del comerç va empenyar les ciutats

3. «Es pensava que el món conegut era una àrea circular o oval, dividida en tres continents. Àsia era la part d'orient i estava separada d'Europa pel Tanais o riu Don, i d'Àfrica pel Nil, mentre que la Mediterrània separava Europa d'Àfrica. Aquesta divisió tripartida del món conegut no apareix només en treballs com les *Etimologías* o la *Semeiança del mundo*, sinó també en obres sense pretensió científica com el *Libro de Alexandre*», Rubio Tovar, J.: *Libros españoles de viajes medievales*, Madrid 1986, pàg. 18.

italianes a trencar aquest aïllament i augmentar els seus contactes amb els països musulmans, la qual cosa els permeté participar dels coneixements que aquests tenien dels països asiàtics. Tanmateix, l'interés dels italians era purament mercantil i ensopegava, a més, amb l'escàs desenvolupament de les tècniques de navegació i de representació cartogràfiques. Caldria esperar al segle XIV perquè unes i altres experimenten un desenvolupament significatiu que estarà en la base dels grans descobriments geogràfics dels segles XV i XVI.⁴

4. Una bona introducció als coneixements geogràfics, cartogràfics i de les tècniques de navegació d'aquella època, la podem trobar en Beaujouan, G.: «La ciencia en el Occidente medieval cristiano», dins Tantón, R.: *La ciencia antigua y medieval*, vol.1, Barcelona 1985, pp. 683-689.